

tudós, a midőn a tendenciózus s Döllinger által számtalanszor megbánt Lutherképnek újbóli közzététele alkalmából arra válaszul *Hoffmann* röpiratát is közzétette. Hogy ilyen Lutherrajzokkal nem szolgáljuk a komoly és tárgyilagos történetírás ügyét s csak tartjuk a felekezetieskedés viszályát, azt hiszem, nem szorul többé magyarázatra.

Ilyen fájdalmas érzésekkel tettük le a legújabb ultramontán történetírás e német remekét: Luther és a lutheránusság jellem- és életképét!

Sz. M.

Friedrich Delitzsch: Babel und Bibel. Ein Rückblick und Ausblick. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt, 1904. S. 75. Mk. 1.

E műve Delitzschnek tisztán polemikus természetű. A *Babel und Bibel* cím alatt Berlinben tartott s világhírré emelkedett két felolvasása ellen intézett támadásokkal foglalkozik kizárólag ebben, az állításai ellen felhozott kifogásokat, ellenvetéseket igaz értékökre szállítja le, s félreértett nyilatkozatait megvilágosítja és részletesebben kifejti. Sorra veszi támadóit: az orthodoxokat, mérsékelt liberálisokat, zsidókat egyaránt, s mindeniknek megfelel. Polemiájában semmi személyeskedés, semmi gúnyolódás, mindenütt magas elvi alapokon mozgó, komoly tudományos vita az. Ellenségei a gúny és gyalázkodás minden fegyverét harcza bitték ellene, de ő nem követi őket e harcztérre. Felhozták, hogy *semmi új* nincs előadásaiban, bár ezzel önmagokkal jöttek ellenmondásba, mert hiszen régi, tehát ismert dolgokkal nem lehet a kedélyeket annyira felzavarni, a mennyire szerintők, ezt Delitzsch tette. Erre Delitzsch kimutatja, hogy felolvasásaiban van tényleg sok nem új, olyan, a mi már megállapított igazsága a tudományos theológiának, csak az a baj, hogy ezek a dolgok a theologiai szakművek és a tantermek köréből sohase hatoltak ki az életbe, a művelt nagy közönség közé, soha nem nyertek semmi befolyást vallásos felfogásunkra. Hasztalan tudták azt a bibliai tudósok, hogy a pentateuchot nem Mózes írta, hanem az sokféle forrásműből van összetéve, hogy a teremtés, a paradicsom, az özönvíz története csak monda, mythosz, a confessiók, a vallástani kézikönyvek ezeket nem vették tudomásul s továbbra is az ó-szövetség minden betűjét Istentől ihletettnek, teljes tartalmát üdvre vezérlő szent dolgoknak, a Jézusban eljött üdv előkészítésének tekintette a hívó ker. világ. Erre nézve tehát az is új volt felolvasásaiban, a mi csak régebben ismert dolgok megemlítése volt.

Am ezek mellett felolvasásaiban számtalan olyan adat is volt, a mi az assyriologia legújabb fölfedezései közé tartozik, s a melyekről még soha sehol nem hallott s nem hallhatott a nagy közönség. Ki vont eddig párhuzamot a héber és az assyr-babylon vallásos felfogás közt? ki említette, hogy a *sabbatu* a babilonoknál is „Isten napja“ volt, hogy a babilonok is *Isten választott népének* tartották magokat, hogy őket

is áthatotta az emberi bűnösség mély érzése? áthidata-e valaha valaki az ó-szövetségi scol és az új-szövetségi pokol- és paradicsom-képzetek közt fennálló nagy ellentétet, miután az erre vonatkozó babyloni okiratok csak 1901 óta ismeretesek? említette-e valaki, hogy már az ékiratokban is előfordulnak a *Ja've-ilum*, *Ja'um-ilum* nevek, miután a brit múzeum csak 1898—99-ben közölte az illető okiratokat, a Mózes és Hammurabi törvényei közt fennálló nagy hasonlatosság pedig csak 1902 óta ismeretes? A zsidó theologia, a mely a pentateuch isteni eredetéhez ma is ragaszkodik, annak minden betűjét igaznak tartja s minden kételkedést ez irányban istenkáromlásnak tekint, persze hogy prűszköl a babylon-assyr ékiratok nyújtotta felvilágosításoktól, de a protestáns theológiának nem szabad a tudományos haladás elől elzárkóznia, nem szabad a tényeket ignorálnia, habár ez a rég megszokott tanok és tételek változtatását vonná is maga után!

Művének majdnem fele annak kimutatására irányul, hogy az ószövetség minden részletében nemcsak nem isteni eredetű, nem isteni kijelentésen alapuló, hanem ellenkezőleg számos részében olyan tartalmú, a mely a ker. vallásos gondolkozásra a legkevésbbé sem tartozik, annak épülésére a legkevésbbé sem szolgálhat, ellenkezőleg az egyszerű hívek vallásos érzését inkább csak megbotránkoztatja, ezért nem való, nem alkalmas arra, hogy egy vallásos épülésre, vallásos fölemelkedésre szánt, *Isten igéjének* nevezett könyvben, a melyet a könyvek könyvének, az élet kalauzájának tartunk, helyet foglalhasson. Tudvalevőleg ezek a tekintetek indították az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottságot arra, hogy 1901 tavaszán Sárospatakon tartott gyűlésben az elemi és középiskolai vallás-oktatás céljára *szemelvényes biblia* kiadását határozza el. Azt a vádat határozottan visszautasítja Delitzsch, mintha a zsidók monotheismusát Babyloniából származónak monadta volna, de ezzel kapcsolatban kimutatja, hogy a zsidók monotheismusa mindig *kizárólagos nemzeti* volt és soha nem emelkedett *universalis* magaslatra.

Történeti fejlődés — ez a Delitzsch jelszava. A mint történeti fejlődéssel találkozunk a népek életében a nyelvek, erkölcsök terén, — ugyanez áll az ószövetségi vallásra és annak minden intézményére nézve, a melyek legtöbbjéről ma már elég biztossággal kimutatható, hogy babylon-assyr talajban gyökereznek. Isten kijelentette magát, a történelemben, de nemcsak a zsidóságnak, hanem előtte és utána más népeknek is; az assyrok épp oly választott népei Istennek, mint a görögök!